

"שכירי חרב": כלי לקידום אינטרסים ולהקרנת עוצמה במזרח התיכון

יואל גוז'נסקי, דניאל ראקוב וגליה לינדנשטראוס

הטלטלה במזרח התיכון יצרה כמה מוקדי אלימות משמעותיים חדשים שבהם מעורבים שחקנים אזוריים וגלובליים, כחלק מהמאבק על עיצוב פני האזור. מגמה שהואצה בעשור האחרון להקרנת עוצמה במסגרת זו היא שימוש ב"שכירי חרב". בשונה משלוחים (proxies), עיקר המניע של שכירי החרב הוא האינטרס הכספי. מדינות המפרץ, טורקיה ורוסיה מובילות מגמה זו, בהפעילן "שכירי חרב" רבים במשימות לחימה מובהקות מחוץ לגבולותיהן. בכך הן מתייחדות מארצות הברית, מדינות אירופאיות או סין, המנצלות "שכירי חרב" במשימות "תומכות לחימה", ומאיראן, המובילה באזור את השימוש בשלוחים מקרב בני העדה השיעית. עם זאת, הרציונל שבבסיס השימוש בשלוחים וב"שכירי חרב" זהה: צמצום העלויות הצבאיות והמדיניות, הקטנת מספר הנפגעים למדינה המתערבת, וכן הקטנת הפוטנציאל להידרדרות לעימות. כיום מופעלים "שכירי חרב" בהיקפים ניכרים בעיראק, בלוב, בתימן ובסוריה. בכל מקרה, מתבקש לעמוד על הגורמים להאצת מגמה זו ולבחון את השפעתה על התצרך האזורי וכיצד היא עשויה להשפיע על שיקוליה של ישראל.

מדינות המפרץ

מדינות המפרץ הן בעלות אוכלוסיות קטנות, צבאות קטנים ובלתי מיומנים וברובן אין עדיין גיוס חובה מלא. התנאים הדמוגרפיים, המציאות הפוליטית והאתגרים הביטחוניים, לצד עושר רב, הביאו את מדינות המפרץ, מאז עצמאותן, להשתמש ב"שכירי חרב" זרים לשיטור, אבטחה ואיסוף מודיעין. דווח כי אלפי "שכירי חרב" הופעלו ב-2011 בבחריין במסגרת ההתמודדות עם התסיסה השיעית שפרצה באי ואיימה על יציבות בית המלוכה הסוני. בגיוס "שכירי חרב" ניתנה עדיפות למוסלמים שאינם ערבים, ללא קשרים משפחתיים לאוכלוסייה המקומית או אינטרסים פוליטיים.

הטלטלה שאחזה באזור בתחילת העשור הקודם הביאה את קטר, איחוד האמירויות וערב הסעודית לעשות שימוש ב"שכירי חרב" גם מחוץ לגבולותיהן. לאחר שהבטיחו את יציבותן היחסית מבית, יצאו שלוש מדינות אלו לנסות ולעצב את האזור בהתאם לצרכים ולהעדפותיהן – תמכו במשטרים מסוימים וניסו להפיל אחרים. נכון להיום, חלקן עדיין מעורבות צבאית, ועושות שימוש ב"שכירי חרב" בהיקפים גדולים, בזירות מרוחקות, כגון לוב. גם בתימן דווח על השימוש שעשו ערב הסעודית ואיחוד האמירויות בעשרות אלפי "שכירי חרב" אפריקאים ודרום אמריקאים – שלעיתים פעלו אלה נגד אלה - בלחימה נגד המורדים החות'ים, הזוכים לתמיכת איראן.

טורקיה

בשנים האחרונות בלט השימוש שעשתה טורקיה ב"שכירי חרב" מטעמה בסוריה. חלק משכירי החרב היו בעברם מהכוחות המורדים במשטר אסד, ואחרים גויסו מקרב העקורים הסורים וכן מהאוכלוסייה המקומית בצפון סוריה, במיוחד לקראת המבצעים הצבאיים שיזמה טורקיה בצפון סוריה החל מאוגוסט 2016. מוערך כי בשירות טורקיה פועלים כ-35,000 "שכירי חרב". רובם המוחלט סונים וחלקם ממוצא טורקמני, ובקרבם ישנם הקשורים לדאע"ש ולא-קאעדה. אף שבקרב רבים מ"שכירי חרב" אלו העוינות והשנאה למשטר אסד חזקה, המניע המרכזי להתגייסותם לטובת טורקיה הוא שאיפה להיחלץ ממצוקה כלכלית וכן לקבל תחושת ביטחון אישי מינימלית.

מצד האוכלוסייה המקומית בצפון סוריה, ובפרט בקרב גורמים כורדים, הושמעו האשמות ש"שכירי החרב" שפעלו מטעמה של טורקיה ביצעו פשעים, החל מביזה וכלה בפשעי מלחמה, הן בהקשר של מבצע "ענף הזית" בצפון מערב סוריה והן בהקשר של מבצע "מעין השלום" בצפון מזרח סוריה.

מאז ינואר 2020 דווח כי טורקיה החלה משגרת ללוב "שכירי חרב" שנעזרה בהן בסוריה. מוערך כי בין כ-2,000 ל-4,000 "שכירי חרב" פועלים מטעמה של טורקיה לצד ממשלת ההסכמה הלאומית בלוב. בעיתונות נטען שכוחות אלו מקבלים שכר גבוה בהרבה מזה הניתן להם בסוריה, וכן מובטחת להם אזרחות טורקית. הן בהקשר הסורי והן בהקשר הלובי, הצבא הטורקי הוא המכוון את פעולת "שכירי חרב", אך גם לחברת הביטחון הפרטית הטורקית Sadat יש מעורבות בהכוונתם.

רוסיה

הניסיון המשמעותי הראשון להקים "צבא שכירי חרב" רוסי נעשה ב-2013, עת הוקם, ביוזמה פרטית, "הגיס הסלאבי". "הגיס" נועד להגנה על מתקני האנרגיה בסוריה, וכלל כמה מאות לוחמים. יוצאי "הגיס" מצאו עצמם בהמשך במסגרת אחרת, שזכתה לכינוי "החברה הפרטית-ביטחונית ואגנר". אנשי "ואגנר" זוהו לראשונה ב-2014 נלחמים לצד הבדלנים הפרו-רוסים באוקראינה, אך ב-2015 דווח על פעילותם גם בסוריה.

הכוח הצבאי הרוסי בסוריה היה חסר מרכיב לחימה יבשתי סדיר, מכיוון שבמוסקבה חששו מהאפשרות שאבדות רבות יעוררו ביקורת פנימית על ההתערבות בסוריה. מנגד, כוחות רוסיה התקשו לסמוך על צבא סוריה, שנשחק במלחמת האזרחים, או על האיראנים – שלא סרו למרותם. אנשי "ואגנר" העניקו לכן לצבא רוסיה יכולת התקפית קרקעית עצמאית להכרעת הלחימה הקרקעית, בלי לסכן את סטטיסטיקת האבדות הפורמלית. בהמשך, הרוסים הובילו את הקמת "גיס הסער החמישי" של צבא סוריה, המתבסס על "מתנדבים". הם היו אמונים על אימונו, ציודו ופיקוד עליו, לצד המפקדים הסוריים. "מתנדבים" אלה הם בעצם כוח "שכירי חרב" נוסף העומד לרשות רוסיה בסוריה.

נראה ש"ואגנר" הוא "מיזם משותף" למודיעין הצבאי הרוסי (GRU) ולאיש העסקים Prigozhin, המכונה "הטבח של הקרמלין", לו מיוחסת גם הבעלות על "מפעל הטרוילים" (גוף העוסק בלחימה תודעתית). כתמורה לשירותיו ב"תחום האפור", זוכה פריגוז'ין לחוזים ממלכתיים נדיבים בתחום

ההסעדה והתחזוקה, בהיקף של יותר ממיליארד דולר בשנה. אנשי "ואגנר" זוהו גם בלוב, בסיוע לכוחותיו של הגנרל חפת'ר; וכן במדינות באפריקה השחורה. במקומות אלה, העסקים של פריגוז'ין נתפסים כמקדמים את האינטרס הרוסי וזוכים לגיבוי ממוסקבה. סדר הכוחות של כוח "ואגנר" נאמד במאות חיילים בלבד בכל זירה (סוריה, לוב, סודאן) ועד אלפים בודדים בסך הכול. מגויסים אליו יוצאי יחידות קרביות, אך לעתים גם אנשים משולי החברה. שכרם גבוה בהרבה מהממוצע ברוסיה.

המודל הרוסי של "חברת אבטחה פרטית" משתכלל ומופיע במספר הולך וגדל של זירות. הוא משתלב ב"ארגז הכלים" של רוסיה ושל הגורמים העסקיים הפועלים מטעם המדינה, ולפי שעה ניכר, כי בראיית מוסקבה, יתרונותיו (מרחב הכחשה ועלויות תפעול זולות) עולים על חסרונותיו (עירוב אינטרסים פרטיים וממלכתיים ושליטה לוקה בחסר).

חסרונות אלה התבטאו בתקרית שהתרחשה בפברואר 2018, שבה כוח משולב של "ואגנר" וסורים ניסה לכבוש בית זיקוק באזור דיר א-זור שבשליטת הכורדים, אשר נהנו מחסות ארצות הברית. חיל האוויר האמריקאי הסב מאות הרוגים לכוח התוקף. היה זה, כנראה, הקרב האמריקאי-רוסי הישיר הראשון מאז "המלחמה הקרה", ובדיעבד, היה בה סיכון משמעותי להידרדרות. פרטי התקרית העלו אפשרות, כי המתקפה של "ואגנר" לא תואמה עם המפקדה הצבאית הרוסית בסוריה.

סיכום

"שכירי חרב" מספקים לשולחיהם כלי לניהול לחימה מחוץ לגבולות המדינה, ואמצעי נוסף להקרנת עוצמה תוך מזעור מספר הקורבנות הרשמיים. אמנם, השימוש ב"שכירי חרב" מוגבל בהיקפו ומאפשר בעיקר ניהול מבצעים קטנים-בינוניים – לעיתים ללוחמים ניסיון קרבי קודם, מה שעושה את הכוחות יעילים יחסית - אך בבסיסו גם צורך בשמירה על גמישות מדינית וצמצום מחיר הלחימה. בדומה לשימוש בשלוחים ובמליציות מטעם, שימוש ב"שכירי חרב" מספק למדינה יכולת הכחשה. עם זאת, הוא אינו נטול סיכונים עקב קשיי שליטה של הכוחות הסדירים בהם.

לישראל, המתמודדת בעת הנוכחית בעיקר עם ההתבססות האיראנית בסוריה, אין מגע צבאי ישיר עם "שכירי חרב". אולם, בסביבתה האסטרטגית נעשה שימוש גובר בכלי זה, הן על ידי יריביה וגם על ידי מדינות שעמן יש לה רמות מסוימות של שיתוף פעולה. מכאן, שנדרשת חשיבה על אודות האתגרים וההזדמנויות שהתופעה מזמנת.

מסורתית, ישראל מעדיפה "כתובת" בצד השני, שאליה ניתן לכוון את המאמץ הצבאי והמדיני ועליה ניתן להשפיע כדי לעצב את פני המערכה. ריבוי "כתובות", למשל עקב שימוש ב"שכירי חרב", אמור להקשות על יכולת לקצר סבבי לחימה וליצור הסדרים המאפשרים הפסקת אש ארוכת טווח. בנוסף, הימצאות "שכירי חרב" זרים במדינות עימות עלולה לחולל משבר בין ישראל למדינה השולחת, שאינה המדינה המארחת ואינה צד לעימות. מחד גיסא, לפגיעה ב"שכירי חרב" זרים על-ידי ישראל לא יהיה, קרוב לוודאי, אותו אפקט כמו שיהיה לפגיעה בכוחות הסדירים של היריב. מאידך גיסא, פגיעה כזו תישא גם מחיר מדיני נמוך יותר מאשר פגיעה בסדירים ולכן סיכויי ההסלמה בעקבותיה עשויים להיות נמוכים יותר.